

LEXIC DE ORIGINE LATINĂ ÎN SCRIERI DIN EPOCA VECHIE A ROMÂNIEI LITERARE: ÎNTRE UZ RELATIV RESTRÂNS ȘI EXPRESIVITATE

Carmen Livia TUDOR

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, România

The subject treated by us in the present study reflects the analysis done on some lexical elements of Latin origin extracted for interpretation from *Manuscript 67* from the Library of the Romanian Academy in Bucharest. It contains the complete translation from the Slavonic language of the book *Ithica Ieropolitica* by the monk scholar Vartolomei Măzăreanu, in 1764. In interpreting lexical elements, after the etymology of one term or another is established, the meaning of the words is taken into account, where the context requires it. In most cases, the etymologies were extracted in particular from reference dictionaries such as *DA* and *DLR*, in order to determine precisely the lexical elements under study here. The terms encountered in the work of the archimandrite Vartolomei Măzăreanu were selected starting from a semantic dissociation, possible to see clearly, from certain locations, expressions and syntagms in which different lexemes appear attested. Regarding the aspect in which I chose to group the terms, in order not to resemble the way of presenting a dictionary, they were ordered according to their origin, in this case, in elements of Latin origin which, on one hand, they are no longer met in the modern version of the literary Romanian or which have a very limited use, being little known, obsolete or preserved only in certain dialect areas, and, on the other hand, in words created on Romanian land, also derived from words of Latin origin.

Key words: *etymology, lexical elements, Latin origin, dictionary, old literary Romanian, significance, semantic dissociation.*

1. Introducere

Ca o caracteristică a lexicului din epoca veche a românei literare, se remarcă încercarea de nuanțare a expresiei prin folosirea atât a cuvintelor împrumutate din alte limbi, cât și a termenilor proveniți din vorbirea populară, s-a ajuns astfel, în timp, la apariția unor cuvinte nou create pe teren românesc, un rol important jucând mijloacele interne de îmbogățire a vocabularului. În abordarea analizei cuvintelor prezentate în studiul de față, am folosit în principal materialul lexical oferit de textul *Ithica ieropolitica* (1764), un manuscris aflat la Biblioteca Academiei Române din București, sub cota *Ms. 67*, dar am recurs și la alte traduceri vechi, în special la texte biblice. Documentul amintit, datat din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reprezintă una din multele traduceri în limba română pe care arhimandritul putnean Vartolomei Măzăreanu le-a întocmit și care se înscrie în “vechea și înfloritoare tradiție europeană a traducerilor religioase” (Braniște și Petrovici, 2013: 590). Manuscrisul are la bază cartea *Ithica Ieropolitica sau filosofia învățătoare de fire, cu simbolii și cu închipuiri aleasă*, scrisă și tipărită în limba slavonă în anul 1712, „în sfînta și marea lavră Pecerska” din Kiev, de câțiva viețuitori ai renumitului lăcaș de cult, numele lor rămânând necunoscute cititorului.

Elementele lexicale de origine latină reflectă fenomenul lingvistic propus spre analiza noastră, ele apar interpretate după ce este stabilită etimologia unui termen sau altul, ținându-se cont și de sensul cuvintelor, acolo unde contextul o cere. În cele mai multe cazuri, etimologiile au fost extrase din dicționare de referință precum seria veche a dicționarului academic (*DA*), seria nouă a *Dicționarului Limbii Române (DLR)*, dar au fost consultate și *Dicționarul etimologic al limbii române (DER)* ori *Micul dicționar academic (MDA)*, pentru o preluare etimologică de precizie.

2. Cuvinte dispărute din limba literară standard; cuvinte ieșite din uz sau păstrate în anumite arii dialectale

Termenii întâlniți în traducerea lui Vartolomei Măzăreanu au fost selectați pornindu-se de la o disociere semantică (pentru observarea cu claritate a lor), de la anumite locuțiuni, expresii și sintagme în care diferite lexeme apar atestate. În ceea ce privește aspectul în care am ales să grupez termenii, pentru a nu semăna cu modul de prezentare a unui dicționar, aceștia au fost ordonați în funcție de originea lor, în cazul de față, în cuvinte de origine latină care nu se mai întâlnesc în varianta modernă a românei literare sau care au o folosire mult restrânsă, fiind puțin cunoscute, unele dintre ele încă prezente fie în vorbirea populară, în anumite regiuni, fie în discursul religios.

2.1. Cuvinte de origine latină ori cu bază de derivare latină

alchión / alción s.m. (< lat. *alcyon*, *-onis*, deși întâlnim la A. Scriban drept etimon direct cuvântul vgr. *alkyón*) are înțelesul de „pasăre mitică marină (*alcédo hispida*) despre care cei vechi spuneau că alungă vîntul și-și face cuibul unde e marea lină, de aceea era socotită de bun augur.” (Scriban, s.v.). În textul *Ithica ieropolitica* termenul occură în două contexte: *Fericitul Amvrósii [...] adaoge și o istorie streină pentru rodul a unor pasări, ce le dzic alchione, care își fac cuiburile sale în apele mării și nimică nu să tem de venirea valurilor* (206^f); *Cele ce-am dzis pentru alchion, aceasta să cade a o dzice și pentru cugetul cel curat* (206^v). Autorii *MDA* fac trimitere la etimologia franceză, *alcyon*, precum și la existența unei variante populare a lexemului: *ielcovan*. După aceiași autori, sfera de desemnare este configurată de numele unei păsări, găsindu-și atestări în dicționare contemporane, de exemplu, s.v. *alción*, în *DEXI* sunt înregistrate definițiile: 1. „Specie de pescăruș albastru”. 2. „Pasăre marină legendară, considerată simbolul unui viitor fericit, întrucât își făcea cuibul numai pe o mare calmă”. O interpretare care ne ajută în înțelegerea termenului o găsim în mitologie, *Alcyone* fiind: „1. Una dintre pleiade, fiica lui Atlas și a Pleionei. 2. Fiica lui Aeolus, despre care legenda spune că trăia atît de fericită împreună cu soțul ei Ceyx, încît a trezit gelozia Herei, care i-a metamorfozat pe amîndoi în păsări de mare” (Balaci, s.v.). *Alchión* nu apare înregistrat în *DLR*, dar este un zoonim specific textelor vechi în care nu de puține ori ne sunt prezentate vietăți rare cu nume fantastice, mai mult sau mai puțin știute, animale, păsări, chiar insecte, cu denumiri bizare, de cele mai multe ori fără să aibă o semnificație clară pentru vorbitorul comun de limbă română.

aústru s.m. (< lat. *auster*, *-strum*) întâlnit des în literatura veche, astăzi doar în limbajul popular, are un prim sens cunoscut de „vînt care bate din sud-vest”, „vînt de mează-zi (în opoziție cu crivățul)”. Cunoaște atestări încă din secolul al XVI-lea, dintre care amintim: *Codicele Bratu*, *Codicele Voronețean*,

Lucrul Apostolesc. Apostolul diaconului Coresi, iar pentru secolul următor *Noul Testament de la Bălgrad* ori *Biblia de la București* (în Biblia sinodală actuală, cuvântul a fost înlocuit cu sintagma *vânt de miazăzi*). Acest lexem „cu mari șanse de a putea fi considerat împrumut cult, după cum îl recomandă fonetismul” (Gafton, 2001: 186), în *Manuscrisul. 67* are o singură ocurență, cu sensul secund, învechit, de parte a pământului sau „punct cardinal de unde bate austrul”: *Va veni Împărăteasa de la Aústru [...] și alții și Ahiór Voievodul, vor veni toți la giudecată și ne vor osîndi pre noi* (180^v). Cu acest înțeles e semnalat în texte vechi din secolul al XVI-lea și al XVII-lea precum: *Psaltirea coresiană din 1577: Dumnezeu de austru vine* (422); *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei: *Rădicat-au despre aústru vânturi* (259) ori *Biblia* (1688): *Și au făcut stîlpii cortului, 20 de stîlpi despre laturea cea despre áustru* (Ieșirea, 36, 20).

fúr s.m. (< lat. *fur*, -em) „hoț, pungaș, tâlhar”, apare ca termen de comparație în cele două exemple întâlnite în *Ithica*, în prima secvență fiind încadrat contextual de sinonimele sale: *Mare ocară iaste de pătimeste cineva ca un tîlhariu, ca un ucigaș, ca un fur sau ca un jăfuitoriu de cele streine* (90^f). *Iată, voi veni ca un fur și fericit iaste cela ce-și păzește veșmintile sale* (214^f). Consemnat pentru prima dată în texte de secol XVI, precum *Codicele Voronețean: Se nu neștire de voi chinuiască [...] ca furulu* (161/2), *Psaltirea: Să vedeai furul* (133) ori *Tetraevanghelul* Diaconului Coresi: *[Comoara] furii o sapă și o fură* (209). Termenul continuă să fie înregistrat în secolele următoare, de exemplu în *Cazania* Mitropolitului Varlaam: *Codru plin de furi și de tâlhari* (372), în *Biblia* (1688): *Iară de să va afla în groapă furul și, răbindu-l, va muri, nu iaste lui ucidere* (Ieșirea, 22, 2), în *Psaltirea în versuri* a Mitropolitului Dosoftei: *Ești cu furii în softe* (167), în *Letopisețul* lui Neculce: *În zilele lui Mihai-vodă [...] furii, tâlharii, nu avea trecere* (399/26), în *Chronograful* Tierii Rumanesti, de la 1764 pana la 1815 al lui Dionisie Eclesiarcul: *Pe furi [...] îi spânzura* (168). De remarcat rămâne faptul că „Termenul *fur* este pînă astăzi un element caracteristic limbajului bisericesc” (Arvinte, 1991: 29).

fortúna s.f. (< lat. *fortuna*, -am) impune ca o primă constatare mijlocirea din mgr. *φουρτου~να*, deși Al. Ciorănescu se îndoiește de filiera grecească pe teren românesc a termenului, susținând că „nu există motiv suficient pentru a considera că rom. provine din mgr. (Pușcariu; Meyer 111; DAR), cu atât mai mult cu cât în rom. apare și sensul primitiv de «soartă nefericită», care indică proveniența directă din latină” (DER s.v). În textul de față, termenul occură într-un singur context, cu sensul de „soartă rea, ursită rea, nenorocire”: *În noi, de adesa vedem un lucru vrednic de multe lacrimi, că nu numai însuși fortuna iaste oarbă, ci și pre cei ci să ating de dînsa îi orbește* (119^v). Cu același înțeles, apare în *Letopisețul* cronicarului Ion Neculce: *Nici cu gândul nu gândiă, [Miron Costin] că i-a veni o fortună ca aceea* (LET. II, 266/25), urmând a fi semnalat, ca latinism, cu înțelesul de „destin, soartă, noroc” în special la D. Cantemir în *Hronic* și în *Istoria ieroglifică*.

lepădá vb. tr. și refl. (< lat. *lapidare* < *lapis*, -idis „a lapida”) apare în Ms. 67 în numeroase contexte, din care desprindem următoarele sensuri: (despre lucruri, bani etc.) „a arunca, a azvârli”: *Lepădînd arginții în beserică s-au dus și s-au zugrumat* (79^v); (despre principii, idei, credințe) „a renunța, a respinge, a nega”: *răutatea ne îndeamnă să lepădăm cele vecinice* (10^f); „a alunga, a îndepărta de la sine un rău sufletesc”: *a ne sili cu oserdiie frîu să punem linbii și să lepădăm de la noi mîniia, pohta cea rea, prea săturarea, bețiia* (221^f). Ca reflexiv, (urmat

de determin. introduse prin prep. „de”) „a rupe orice legătură cu cineva, a renega”: *nu m-am lepădat eu de feciorul meu, ci neorînduiala lui l-au lipsit și l-au făcut nevrednic* (59^f); „a se lăsa de o deprindere, de un obicei”: *ș-au lepădat toată sălbătăciia lor și s-au făcut blînzi ca miei* (80^f); „a-și dezbrăca un veșmânt, a-și scoate un obiect de îmbrăcăminte”: *ș-au lepădat hainele di pe sine, s-au îmbrăcat în sac* (98^f); „a abandona, a părăsi pe cineva” (la o nevoie): *prietinii cei noi ai lui l-au lepădat, iară pre cei vechi prietini, el însuși au trecut cu vederea* (119^v); „a renega, a părăsi credința în care s-a născut”: *de vei mărturisii astădzi credința și faptele cele bune, iară mîni te vei lepăda, apoi ce plată vîi să aștepți* (224^v); „a scoate, a lua”: *iaste vreme a sădi și iaste vreme a dezgropa și a lepăda cele ce-au sădit* (214^v). Primul sens selectat din exemplele date mai sus de „a arunca, a azvârli” este, conform DER, „în mod sigur primar și coincide cu cele mai vechi exemple”, întâlnite în texte românești din secolul al XVI-lea: *Codicele Bratul, Codicele Voronețean* (1563-1583), *Tetraevanghelul coresian* (1560-1561).

muiere s.f. (< lat. *mūlier*, *-ris*) este un termen vechi și popular, în limba literară păstrând doar o nuanță depreciativă. În *Ithica* prezintă ocurență unică, cu sensul „femeie”: *Bine fac și aceia ce citesc istoriile sfintelor muieri, pentru că întru toți au minunat Dumnezău vrerile sale* (69^v). Cuvântul își găsește o bună reprezentare încă din secolul al XVI-lea în texte precum: *Codicele Voronețean: Muierilor și bărbaților uo mîndrie vesteaste* (138/6, cf. 152/4) ori *Carte de învățatură* (1581) a diaconului Coresi: *Ori muiare iaste, ori bărbat* (37), apărând și în secolele următoare la autori precum Varlaam, în *Cazania* (1643): *Pregiur dînșii sta priatinii [...] și cuconii și muierile* (149), Dosoftei, în *Psaltirea în versuri: Muiare îmbrăcate-n soare* (294/19), în *Biblia* (1688) [prefață]: *Și bărbați și muieri [...] oștesc împotriva* (8/31, cf. 2²/33), într-un text tipărit în 1733: *Neiubitori de muieri* (GCR II, 26/12).

psalmista s.m. (< lat. *psalmista*) este varianta învechită a substantivului *psalmist*, având sensul „autor de psalmi; (de obicei articulat) nume dat regelui evreu David, considerat autorul majorității psalmilor biblici”: *Minciuna iaste gonirea darului lui Dumnezău și omorîrea sufletului și pierirea acelora ce de-a pururea să țin de dînsa [dzice psalmista]* (75^v); *ca pentru ale sale să bucură și veselește și iaste tare și încă dintru aceasta și mai mare tărie [nu din tăria pînii, după cum dzice psalmista] are, fiindcă de-a purea iaste vóios* (165^v). Lexemul este înregistrat în secolul al XVII-lea, cu sensul de „cîntăreț de psalmi” la Dosoftei: *Că așa zice psalmista: cîtu-s iubite sălășluirile tale, Doamne* (apud GCR I, 239/8).

purcede vb. III, intr. (< lat. *procēdere*) „a porni la drum, a pleca”, astăzi termenul nu se mai păstrează decât în vorbirea populară, în textul studiat este înregistrat în: *Așijderea au mai fost doi oameni carii, neispitindu-și credința unul altuia, au purces, mergînd printr-o pustie* (123^r-123^v). Apare în texte vechi de referință precum *Lucrul Apostolesc. Apostolul diaconului Coresi: Cînd fu noao sfîrșitul acelor zile, ieșim și purceasem* (100/11), *Palia* (1581): *Purcease drept aceaia Izdrail cu tot cu ce avea el* (192/7), *Cazania* lui Varlaam: *Ei îndată-și lăsară mreașea și purceasără dup-ănsu* (153), *Viața și petreacerea svinților* a mitropolitului Dosoftei: *Luindu-și ziua bună, starețul purceasă* (octombrie, 57^f/21), *Letopiseșul* lui Neculce sau *Hronicul* lui Cantemir.

viia vb. I, intr. (< lat. *vivēre*) cu semnificația - astăzi rar întâlnită - „a dura, a dăinui” cuvântul este prezent, în această traducere a lui V. Măzăreanu, într-o singură frază: *Nimică altă nu poate să întărească și să viiază precum poate*

cugetul cel curat (207^r). Verbul cunoaște o frecvență mare, cu sensul prim de „a trăi, a viețui”, astfel îl putem regăsi, începând cu secolul al XVI-lea, în scrieri precum: *Codicele Bratul*, *Codicele Voronețean*, *Palia de la Orăștie*, iar dintre textele coresiene amintim *Carte de învățătură* și *Lucrul Apostolesc*.

vîrtós (< lat. *virtuōsus*) în *Ithica* lexemul (învechit și popular) este înregistrat ca adverb la comparativ, cu variate note semantice 1. „Mai mult, mai tare”: *mai vîrtos decît patria sa și decît pe norodul său nimică altă nu iubește* (49^v). 2. „Mai ales, mai cu seamă, în special”: *tu mai vîrtos spre vicleșug ai învățat căile tale* (16^v). 3. „Mai bine, spre folosul cuiva”: *iară mai vîrtos știia stăpînul cu ce să poată birui tăriia și hîtriile noastre* (212^v). 4. (La comparativ, în expr.) **cu cît mai vîrtos** = „cu atît mai mult”: *iară cu cît mai vîrtos să ne silim ca să nu ne strîcăm vasul nostru*. (219^r) sau (în expr.) **mai vîrtos că** = „mai cu seamă că; mai ales datorită faptului că”: *fiind om, vrei, pohtești să zbori și mai vîrtos că și zbori den inima ta și te îngînfedzi de pretudîne* (95^v). 5. (În constr. advers.) „mai degrabă, dimpotrivă”: *acii nemărui nu știu a să supune, ci mai vîrtos ei vor să stăpînească pre toți* (56^v). 6. (Înainte a unui adj. sau adv. formează superlativul) „foarte, tare”: *Chipul răbdării cel adevărat și întru tot desăvîrșit, mai vîrtos minunat, îl vedem la fericitul Ióv* (86^v). În scrierile românești din epoca veche, acest cuvânt cunoaște o frecvență mare, cu o varietate de sensuri deductibile din context.

2.2. Cuvinte create pe teren românesc de la cuvinte de origine latină

acufundá vb. I, refl. și tr. (derivat de la *cufunda* < lat. *confundo*, -are + pref. *a-*) „a se afunda, a se adânci”: *de vor trăi măcar cît de mulți ani, însă de-a pururea or petrece nevoi, de-a pururea să vor acufunda și toată viața lor altă nu iaste fără decît de-a pururea să vor acufunda* (64^v); „a compromite, a distruge, a face să dispară”: *Cei ci vor [...] să să îmbogățască, vor cădē în năpăști și în lațuri și în pohte multe, necuvîntărețe și strîcăcioasă care acufundă pre om la periciunea cea de tot* (156^v); „a scufunda”: *marea vieții aceștia nu leapădă, nici acufundă, precum și altele, ci de-a pururea și în tot locul arată pace și bună liniște* (206^v). Forma aceasta este atestată încă din secolul al XVI-lea în *Psaltirea* lui Coresi.

călcător s.m. (derivat de la *călca* < lat. *calcare* + -ător) „persoană care încalcă un jurământ, o lege, o poruncă etc.”: *Cine au putut să fie călcătorii și n-au călcat și să facă rău și n-au făcut, ca să să întărească bunătățile lui* (156^r); *dacă iaste zavistnic, apoi iaste decît toți mai spurcat [...], mai călcătorii de lege decît precurvarii* (166^v). Cuvântul este înregistrat pentru prima dată în secolul al XVI-lea, în *Psaltirea* diaconului Coresi.

ducătoriu s.m. (derivat de la vb. *duce* < lat. *ducere* + suf. -tor) „conducător, călăuzitor, îndrumător”: *Calea vieții aceștia, fără de povățuitoriu și fără de ducătoriu de mîna pre care, o, cîți de mulți tîlhari sînt!* (26^r). Primele atestări ale termenului sunt în secolul al XVII-lea în *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*, aparținând lui Mardarie Cozianul precum și într-un fragment de text din anul 1691, în care regăsim aceeași expresie – folosită de V. Măzăreanu în *Ms. 67 – ducătoriu de mîna: Iată, dară, adevărate creștine, ducătoriu de mîna și buna povață la acea fericire* (BV I, 324). În traducerea cărții *Ithica ieropolitica*, din 1747, nu întîlnim expresia mai sus amintită, în locul ei Ghenadie Cozianul folosește termenul *stăpînitoriu* (22^r).

dumnedzeiță s.f. (derivat de la *Dumnezeu* < lat. *dom[i]ne deus* + suf. -iță) „zeiță”, în textul studiat occură într-un singur context: *acel chip, în capiștea marii*

*dumnezeiță Izîdi, însămînnd ca fieștecine să să socotească întîi pre sine și apoi să-și deșchidză gura sa (72^f). Conform DLR prima atestare este în *Lucrul Apostolesc. Apostolul diaconului Coresi: Nece den besearecă au furat, nece hulesc dumnezeița voastră (93/7)*, apoi în *Letopisețul lui N. Costin: Cu mintea sa au aflat de au sleit bozi, chipuri și bozoaie sau dumnăzăițe de lut (64)*.*

fățări vb. IV (derivat de la *fățare* [*< față < lat. pop. faciam*] + suf. *-i*) în opinia lui Al. Ciorănescu termenul pare să aibă origine cultă, alături de substantivul *fățărie*, fără să cunoască o circulație populară. În traducerea lui Măzăreanu are o singură ocurență, cu sensul „a se preface, a disimula”: *că numai o dată de a fățări cineva, apoi tuturor iaste urît pentru că pre cei nefățarnici și pre cei ci nu să prefac toți îi iubăsc. (113^f)*. Ca verb reflexiv este atestat la Coresi: *Și fățăriia-se cu nușii și alalții Iudei, ca și Varnava stătù cu acei fățarnici (apud GCR I, 16)*. În textul studiat întâlnim și substantivul cu forma de feminin **fățăriie** (derivat de la *fățări*, prin suf. abstr. *-ie*) care occură în trei contexte cu sensul „fățarnicie, prefăcătorie”: *De fățărie ca de moarte să fugim (113^f); fățăriia la faptele cele viclene și prefăcătoare (205^f); de va face voia lui Dumnedzău, fără de fățăriie, [...] unul ca acela să știi că s-au gătit pre sine a (un) bun lăcaș lui Dumnedzău (218^v)*. Pe lângă atestarea din secolul al XVI-lea în *Codicele Voronețean: Frații miei, nu în fățărie prăvind se aveți credința Domnulu[i] nostru Iisus Hristos al slaveei (116/6)*, termenul apare și mai târziu în: *Cazania* lui Varlaam, *Noul Testament (1648) Biblia de la București, Mineiul (1776)*, este consemnat, de asemenea, în *Cuvente den bătrâni (tomul II)*.

întramă vb. trans. și refl. (derivat de la *arm* < lat. *armum* „partea de sus a piciorului” + pref. *întru-*, puțin probabilă der. din lat. *trama* „urzeală a pânzei”) forma rezultată pare să fi fost *întrarma* (care mai este cunoscută azi prin Moldova și Bucovina) din care *întrama*, în opinia autorilor DLR „s-a născut prin disimilarea completă a lui *r*”. Aceasta este varianta învechită și regională a verbului *întrema* și cunoaște în textul studiat o singură atestare, cu sensul (fig.) „a se întări, a se fortifica”: *Pentru că era îmbrăcați cu smireniia [sfinții], întramîndu-să cu blîndețe sta împotriva lor (80^f)*. Aceeași formă a verbului o întâlnim, începând cu secolul al XVII-lea, în scrierile lui Dosoftei, *Psaltirea în Versuri: Cariu cătră Dumnedzău au teamă, Le ajută Domnul și-i întramă (397) ori Viața și petreacerea svinților: Întrămându-i în credința cea direaptă (183₂)*, dar și în *Hronicul* lui Cantemir: *Priam [...] întrămându-și puterile, își tocmî oștile, își întări cetățile (91/14)*.

oștî vb. VI, refl. (oaste < lat. *hostis*, *-em* + *-i*) în textul studiat cuvântul occură în două contexte, având semnificația „a se lupta, a se război, a duce război” – urmat, în primul paragraf selectat, de determ. introdusă prin prep. „împotriva”, iar în al doilea de sinonimul „a se bate”: *vădz altă lege în mădularile mele care să oștesc împotriva legii minții mele și mă robește cu legea păcatelor (9^v); dacă ne oștim sau ne batem, atunci departe suntem de la Dumnedzău (88^f)*. Cu acest sens verbul apare în multe dintre textele secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, provenind din regiuni diferite locuite de români: *Cazania* lui Varlaam, *Herodot (1645)*, *Noul Testament (1648)*, *Viața și petreacerea svinților* a lui Dosoftei, *Letopisețul lui N. Costin*, este înregistrat în paginile dicționarului *Anonymus Caransebensiensis*, în *Mineiul (1776)*, precum și în *Ithica ieropolitica*, traducerea din anul 1745 a arhimandritului Ghenadie Cozianul.

periciune s.f. (derivat de la vb. *pieri* < lat. *perire* + suf. *-ciune*) un prim înțeles al termenului este „pieire” care în *Ithica ieropolitica* a ajuns să mai

semnifice „distrugere, ruinare, rățăire”: *De aici, dzice, periciunea cea multă a eresurilor* (68^v); (bis. în opoz. cu „mântuire”, salvare”) „pățimire, pieire, moarte”: *Cei ci vor, dzice, să să îmbogățască, vor cădè în năpăști și în lațuri și în pohte multe, necuvântărețe și stricătioasă care acufundă pre om la periciunea cea de tot* (156^v). Există scrieri în care se atestă folosirea acestei forme începând cu secolul al XVII-lea în *Biblia de la București: Să dați pre unul ca acela satanii spre periciunea trupului, ca d[u]hul să să mîntuiască în zioa D[o]mn[u]lui* (826²/2), dar și în secolul următor în *Predicele* lui Antim Ivireanul: *Au scăpat de periciunea care [...] le-au fost spus proorocul* (44), *Acestea ce facem ne duc pe calea periciunei* (*ibid.*, 155), apoi, într-un text de limbă românească din anul 1749, cules și publicat de I. Bianu: *Iarna va fi zăpăjoasă, primăvara ploioasă [...] poame puține, dobitoacilor periciune* (*CAT. MAN. II*, 141) precum și în *Mineiul* episcopului Chesarie (1776): *Au căzut la periciune și au dat cinste pietrilor* (129¹/29).

prepús s.n. (format prin conversiune de la participiul verbului *prepune* < lat. *praepone*) „presupunere, bănuială, îndoială” (în text este parte a unei construcții cu vb. „a fi”): *aceștiia mărturisiia asupra Susânii c-au găsit-o în grădină numai cu un tînăr [...]. Prepusul era portița că era deșchisă, pentru că pe acolé putè să scape cineva* (184^f). Primele atestări sunt în secolul al XVI-lea în *Carte de învățătură* a diaconului Coresi: *Și să ne sfințim sineș, ca fără prepus să ne cuminecăm cu cinstitul trup și cu sîngele lui Hristos* (549) și în *Palia* (1581): *Eu sînt Atotputernic Dumnezeu, împlă înaintea Mea și fii fără prepus* (61/4), continuând să fie semnalat, apoi, în *Letopiseșul* fiecăruia dintre cronicarii Gr. Ureche, N. Costin și I. Neculce, dar și în *Didahiile* lui Antim Ivireanul: *Toți sfinții, fără de nici un prepus sînt drept înaintea lui Dumnezeu* (129) ori în *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir: *Fără prepus iaste că pe vremile a vreunui ficior sau nepot a lui trebuie să să fie tîmplat* (465).

spuitor s.m. (derivat de la *spune* < lat. *exponere* + suf. *-tor*) este o variantă a substantivului (de asemenea învechit) „spunător”, cu sensul de „propovăduitor”: *Că nimică nu ne împiedecă pre noi a-l ave pre vrăjmașul nostru în loc de îndreptătoriu și spuitoriu de cele neștiute, fără de nicio plată* (134^v). În textul studiat întâlnim și substantivul cu forma de feminin **spuitoare** „cea care prevestește, care propovăduiește” (în context este „tăria creștinească”, întruchipată de „semnul crucii”): *Sămnul biruinții noastre, lauda cea aleasă, deșteptarea cea spre silință și spuitoarea înainte* (89^f). Termenul este atestat în texte din secolul al XVI-lea precum: *Psaltirea Hurmuzaki* (cca 1500-1510): *Nu vă atingeți de botedzații miei și în sponietorii mie nu hiclenireți* (88^v/6), *Codicele Voronețean: Noe [...] al dreptației spuitoriu* (86^f/12), *Lucrul Apostolesc. Apostolul diaconului Coresi: Slugi fără prorocii și spuitori aceii venite* (533/24).

zăcaș adj. (derivat de la *zac* [prez. ind. al lui *zăcea* < lat. *iacere*] + suf. *-aș*) este varianta fonetică, învechită și regională a adjectivului *zăcaș*, cunoaște în textul tradus de V. Măzăreanu o singură ocurență cu sensul „fără putere; (ext.) leneș, trândav”: *Feciorii lor să-și hrănească pasările și cîinii și slugile cele zacașe, iară părinții să să dea însuși pre sine de a lor bună voie mîncare viermilor* (151^f). Nu dispunem de atestări pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea, termenul fiind consemnat începând abia cu secolul al XIX-lea, în paginile unor dicționare.

3. Concluzii

Lucrarea de față cuprinde un număr restrâns de termeni foarte vechi în limba română moșteniți din latină și caracterizați în mare parte printr-o bogăție de semnificații, unii dintre ei având o gamă largă de posibilități combinatorii de la un context la altul. În mare parte, întâlnim substantive comune, aparținând diferitelor genuri: *aústru*, *fúr*, *ducătóriu* (s.m.), *fortúna*, *muiére*, *dumnedzeíță* (s.f.), *prepús* (s.n.), urmate fiind ca frecvență de verbe: *lepădá*, *viiá*, *purcéde*, *fățări* și doar într-o mică măsură de adjective / adverbe: *virtós*, cu variate note semantice, *zácaș*. După cum am putut observa, numerotarea fiecărui citat extras din transcrierea interpretativă a *Manuscrisului 67* a fost realizată având în vedere notarea veche cu slove chirilice cărora le-am redat valorile cifrice, astfel că numărul filelor este înregistrat cu cifre arabe de la 1 la 229, cu *r* și *v* suprascrise, în italic, delimitate de paranteze rotunde. Din cauza unui spațiu restrâns, în prezentul studiu nu au fost înregistrate decât în mică parte, din fișierul personal, atestările unui fenomen, ale unei forme sau ale unei variante din *Ithica*. Am optat în semnalarea și prezentarea elementelor lexicale întâlnite în manuscris pentru o metodologie preponderent clasic-descriptivă, având ca reper perspectiva stabilită de tradiția dicționarelor academice.

Referințe bibliografice

- BIBL. 1688-MON. = „Biblia de la București (1688)”, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988-2013.
- BV I = Bianu, Ion, Hodoș, Nerva. *Bibliografia românească veche 1508-1830*, Tom I, (1508-1716). București: Editura Atelierele Socec & Co., 1903.
- CAT. MAN. I-III = Bianu, Ion (în colaborare cu R. Caracaș și G. Nicolasa). *Catalogul manuscriselor românești*. Vol. I-III. București: Editura Academiei Române, 1907-1931.
- DER = Ciorănescu, Alexandru. *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin. București: Editura Saeculum, 2002.